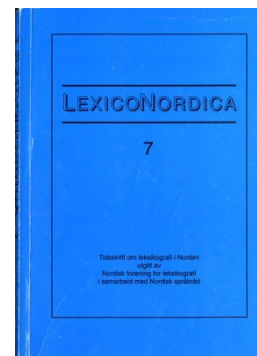

LexicoNordica

Titel: Markering och ordboksstruktur
Forfatter: Bo Svensén
Kilde: LexicoNordica 7, 2000, s. 167-194
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive>

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Markering och ordboksstruktur

This contribution deals with some structural aspects of diasystematic marking in dictionaries. The functions and structural properties of the markers themselves are discussed as well as their relationship to other textual elements and to each other, applying a slightly extended version of the conceptual and terminological framework used in *Nordisk leksikografisk ordbok* [Nordic Dictionary of Lexicography]. Some problems pertaining to the user aspect are also touched upon.

1. Inledning

Markering, eller rättare sagt **diasystematisk markering**, innebär i regel att det i en ordbok anges att en viss lexikalisk enhet i något avseende avviker från huvudmassan av de enheter som förekommer i ordboken och att dess användning är underkastad restriktioner av något slag.

Markeringssystemet i en ordbok består av ett antal delsystem, som vart och ett tar sikte på en viss typ av egenskaper hos de lexikaliska enheterna, t.ex. **diakronisk markering** (som gäller den tidsmässiga aspekten), **diatopisk markering** (som gäller den rumsliga aspekten), **diastratisk markering** (som gäller den stilmässiga aspekten) och **diateknisk markering** (som gäller tillhörighet till ett visst fackområde). Genom att välja ett visst slags **markeringsangivelse** specificerar ordboken närmare vari avvikelser eller restriktioner består:

Markeringstyp	Dimension	Exempel på markeringsangivelse
diakronisk	tid	åld., hist.
diatopisk	plats	dial., amer.
diastratisk	stilsikt	litt., vard., sl., vulg.
diateknisk	fackområde	biol., jur., filos., med.

Markering är ett intressant område från strukturell synpunkt, och syftet med den här artikeln är att försöka beskriva såväl markeringsangivelsernas egen struktur som deras roll i ordboksstrukturen i stort med hjälp av den begreppsapparat och den terminologi som förekommer i *Nordisk leksikografisk ordbok* (NLO 1997). Men eftersom NLO inte är fullt tillräcklig för det här ändamålet, skall jag komplettera med ytterligare några begrepp och termer – de flesta hämtade

från det stora samlingsverket *Wörterbücher, Dictionaries, Dictionnaires* (1989–91) men även några ur egen fatatur. Jag skall också ta upp några problem som har att göra med användaraspekten.

2. Angivelsestruktur

Markeringsangivelsernas inre struktur kan vara utformad på flera olika sätt. En viktig skiljelinje går mellan sådana angivelser som har undergått någon form av **kondensering** eller **textförtätning** (jfr Wolski 1989) och sådana som inte har gjort det. Kondensering innebär att ett textelement förkortas med hjälp av ett visst förfarande. Det ursprungliga textelementet kallas i NLO **fulltext**, och resultatet av textförtätningen benämns **kondensat**.

Det är få ordböcker som genomgående har icke-kondenserade markeringsangivelser, helt naturligt eftersom detta är mycket utrymmeskrävande. En av dem som har gått in för fulltextangivelser är COBUILD:

calorie [...] **2** the amount of heat needed to raise the temperature of one gram of water by 1C; a technical term in physics.

(COBUILD 1987)

bullshit [...] a very rude or swear word. **1** If you say 'bullshit!', you are telling someone that you think what they have just said is complete nonsense or absolutely untrue. [...]

(COBUILD 1987)

Det normala är i stället att alla eller nästan alla typer av markeringsangivelser i en ordbok är kondenserade på något sätt. Kondensering kan ta sig olika former, och när det gäller markeringsangivelser förekommer åtminstone fem olika typer. I två av fallen utgörs angivelsen av en s.k. **markör**. Det vanligaste är att markören består av en standardiserad förkortning:

radical, -aux [...] **1.** *a. Alg: Bot: Ch: Pol: Radical. Mth: Signe radical, root-sign. 2. s. Pol: Radical. 3. s.m. (a) Gram: Ling: Root, radical (of a word). (b) Mth: Root-sign, radical. (c) Ch: Radicle, radical.*

(Harrap fra-eng 1956)

Markören kan också bestå av en **angivelsesymbol**, dvs. en symbol som själv utgör en angivelse. Vi vet ju exempelvis hur ämnesområden ofta brukade anges i äldre ordböcker: ankaren för sjöväsen, kugghjul

för teknik, korslagda värjor för militärväsen osv. De hade den fördelen att de i de flesta fall var självförklarande:

☞ (Buch)	wissenschaftlich.
☞ (Blume)	Pflanzenkunde, Pflanze.
☞ (Schnur)	technisch, Handwerks-Ausdruck.
☞ (Hämmer)	den Bergbau betreffend.
☞ (Degen)	militärisch.
☞ (Kreuz)	{ Marine, Schifffahrt; Schiffersprache.
☞ (Wechsel)	Handel, Kaufmännisch.
☞ (Posthorn)	Post.
☞ (Locomotive)	Eisenbahn.
☞ (Stadtrab)	Stadfahrtsport.
☞ (Note)	Musik.

(Sachs-Villatte 1911)

Angivelsesymboler för ämnesområden förekommer fortfarande fast i mindre utsträckning än tidigare. Men det finns andra typer också, som i många fall knappast kan kallas självförklarande. I följande exempel står plustecknet för bokmål, fyrkanten för nynorsk och gradtecknet för talspråk:

±u`tkaster -en, Pl. -e(r) (= □-ar) (1) Hinauswerfer - m
(in e-m Restaurant), ◻Rausschmeißer - m [...]

(Hustad 1979)

Bruket av standardiserade förkortningar kombineras i regel med en tredje typ av kondensering, nämligen utelämnning av textelement. Förkortningen "fam." i följande exempel betyder inte bara 'familjär' utan skall uttydas 'uttryckssättet tillhör familjärt språk':

trang II -t, adj. [...] 3 (fam.) dum; tung i
begripelsen [...]

(Aschehoug og Gyldendal 1992)

3. Åtkomststruktur

Den fjärde typen av kondensering har inte med angivelsens egen struktur att göra utan gäller **åtkomststrukturen**. Det handlar alltså om de strukturella egenskaper hos ordbokstexten som leder användna-

ren till sökt information, dvs. i vårt fall visar att ett visst textelement är en markeringsangivelse.

Åtkomststrukturen åskådliggörs genom **strukturindikatorer**. Man skiljer mellan **typografiska strukturindikatorer** och **icke-typografiska strukturindikatorer**.

De typografiska strukturindikatorerna består i att vissa teckensnitt (t.ex. Times, Helvetica), vissa snittvarianter (t.ex. kursivstil, fetstil, kapitäl), vissa teckengrader etc. används för att ange olika funktioner hos textelement. De två kanske vanligaste typografiska strukturindikatorerna i samband med markeringsangivelser är mindre teckengrad och kursiv snittvariant, den senare särskilt populär i anglosaxisk lexicografi:

1 stick [...] **I** s [...] **4** mus. a) taktpinne b) trumpinne **5** flyg. vard. [styr]spak **6** vard. döddansare [...] **7** mil. a) bombsalva [...] b) fallskärmsgrupp [...] **8** sl. marijuanacigarett **9** sjö. skämts. stång mast
(Norstedts eng-sv 1993)

bugger¹ [...] n sl. esp. BrE **1** taboo an offensive or disagreeable person **2** taboo a SODOMITE [...]

(LDOCE 1987)

De icke-typografiska strukturindikatorerna består av tecken, i regel skiljetecken, parentestecken och symboler. De vanligaste typerna som förekommer i samband med markeringsangivelser är parenteser av olika slag:

trang II -t, adj. [...] **3** fam. dum; tung i begripelsen [...] (Aschehoug og Gyldendal 1992)

Glas¹ [...] er hat ein bißchen zu tief **ins** ~ geguckt
< umg. > er ist leicht beschwipst [...]

(Wahrig 1980)

Men det handlar inte bara om att identifiera vissa textelement som markeringsangivelser. Angivelserna som sådana spelar också en viktig roll inom ordbokens åtkomststruktur i stort (se vidare avsnitt 8).

4. Räckvidd

En annan viktig faktor när det gäller markeringsangivelser är deras **räckvidd**. Med en angivelser räckvidd menas här summan av de textelement i ordboksartikeln utöver lemmat som den på rent strukturella grunder kan tänkas avse.

I en markeringsangivelses "närområde" finns det vissa faktorer som begränsar räckvidden, i huvudsak icke-typografiska strukturindikatorer såsom parenteser, lodstreck, skiljetecken och momentsymboler. I de följande exemplen har hakparenteser insatts för att visa vilka delar av resp. artikel som till följd av strukturindikatorernas placering har kommit att ligga utanför markeringsangivelsens räckvidd:

fotogenlampa *s* paraffin] (amer. kerosene) [lamp
(Norstedts sv-eng 1993)

panel² *v* -ll- BrE] || [-l- AmE [...]
(LDOCE 1987)

tensile /'tensail] ; US 'tensl/ *adj* [...]
(OALDCE 1989)

pojke *s* [petit] garçon *m*] , vard. gosse *m* [...]
(Norstedts sv-fra 1998)

came² [...] *nf* [...] snow (arg), [junk (arg), [[...]
(Robert-Collins 1978)

kat [...]] 5 sjö. katt, piska; *den nihaled* ~ den
niosvansade katten
(Molde da-sv 1980)

Frågan är nu hur stor en markeringsangivelses räckvidd maximalt kan bli. Vi kan exempelvis tänka oss att man i arbetet på en engelsk-svensk ordbok har ställts inför ett antal likstavade lexikaliska enheter som är markerade på samma sätt. På ett visst stadium i redigeringsprocessen kan det ha sett ut som i följande exempel. Varje markeringsangivelse har en räckvidd som sträcker sig till slutet av resp. textstycke:

spat [...] *s* amer. [små]gräl, gruff
spat [...] *s* amer. dask, smäll
spat [...] *s* amer. stänk
spat [...] *vb itr* amer. smågräla, gruffa
spat [...] *vb itr* amer. stänka
spat [...] *vb tr* amer. daska till, smälla till

På ett något senare stadium kan de sex enheterna ha sammanförts i grupper efter ordklassstillhörighet (*s*, *vb itr*, *vb tr*), och samtidigt kan lexikografen också ha bestämt sig för att de tre grupperna skall presenteras i en och samma artikel. Resultatet blir följande:

spat

I s 1 amer. [små]gräl, gruff **2** amer. dask, smäll **3** amer. stänk

II vb itr 1 amer. smågråla, gruffa **2** amer. stänka

III vb tr amer. daska till, smälla till

Men eftersom alla delbetydelser inom vart och ett av ordklassmomenten visar sig ha samma markeringsangivelse, flyttar lexikografen ut angivelsen till närmast högre nivå, dvs. till ordklassnivån, och kan därigenom stryka alla markeringar på delbetydelsenivå. Varje markeringsangivelse har nu inom sin räckvidd samtliga betydelsemoment inom resp. ordklassmoment:

spat [...]

I s amer. **1** [små]gräl, gruff **2** dask, smäll **3** stänk

II vb itr amer. **1** smågråla, gruffa **2** stänka

III vb tr amer. daska till, smälla till

Men eftersom nu alla ordklassmomenten också visar sig ha samma markeringsangivelse, flyttar lexikografen ut markeringen ytterligare en gång till närmast högre nivå, dvs. till lemmanivån, och kan därigenom stryka alla markeringar på ordklassnivå. Den enda kvarstående markeringsangivelsen har nu inom sin räckvidd samtliga ordklassmoment, dvs. hela artikeln:

spat [...] amer. **I s 1** [små]gräl, gruff **2** dask, smäll **3** stänk **II vb itr 1**
smågråla, gruffa **2** stänka **III vb tr** daska till, smälla till

(Norstedts eng-sv 1993)

Det som här har beskrivits är i själva verket en femte typ av kondensering, som på tyska kallas Auslagerung (Wiegand 1989:447ff), på svenska förslagsvis **utflyttning**. Utflyttning är en kondenseringsform som är mycket typisk för markeringsangivelser. Det just visade exemplet representerar den vanligaste typen av utflyttning, s.k. **vänsterutflyttning**, där markeringsangivelsen flyttas till momentets eller artikelns början, varigenom dess räckvidd kommer att innefatta alla lexikaliska enheter som följer därefter, ända fram till momentets eller artikelns slut.

Men det räcker inte med detta. I ordböcker med **nischalfabetisk** eller **nästalfabetisk makrostruktur** kan det förekomma att endast det lemma som inleder nischen resp. nästet (**ingångslemmat**) är försett med markeringsangivelse, detta trots att även de övriga lemmarna (**sublemmana**) uppenbarligen kräver samma typ av markering. Därigenom kommer räckvidden hos ingångslemmats markeringsangivelse att uppfattas såsom innefattande hela nischen resp. nästet. En sådan tolkning ligger kanske särskilt nära till hands vid s.k. "run-on entries" (Svensén 1998:153), som ofta är så klart underordnade ingångslemmat

att uppslagsformerna är satta med mindre grad (och ibland också har undergått kondensering) och att betydelseangivelser inte anses nödvändiga:

in·vi·gi·late [...] *BrE* [...] — *v* [I;T] to watch over (an examination or the people taking it) in order to prevent dishonesty — **-lation** [...] *n* [U]
— **-lator** [...] *n*

(LDOCE 1987)

Men även om sublemmana har en mer självständig karaktär – t.ex. om de är satta med samma grad som ingångslemmat, presenteras som fulltext eller är försedda med betydelseangivelser – förekommer det ibland att en markeringsangivelse utsatt enbart vid ingångslemmat måste tolkas såsom gällande hela nischen resp. nästet:

sudor, [...] (*med.*) *n.* sweat. — *adjs.* **sudorif'erous**, provoking or secreting sweat; **sudorif'ic**, causing sweat. — *n.* a diaphoretic. — *adjs.* **sudori'parous**, secreting sweat; **su'dorous**, sweaty. [...]

(Chambers 1978)

diop'tler [...] *fys.* diopter, alidad **-erlinjal** alidad-rule **-ri** [...] dioptric
-rik dioptrics, anaclastics **-risk** *a* dioptric[al] **-riskt** *adv* dioptrically

(Harlock sv-eng 1936)

Vid sidan av vänsterutflyttning förekommer också **högerutflyttning**, som är en typisk egenskap hos etymologiangivelser. De flesta ordböcker som ger etymologier placerar ju dessa sist i artiklarna, och när detta sker i en artikel med ett polysemt lemma blir det alltså fråga om högerutflyttning (Svensén 1998:152 f).

Även när det gäller markeringsangivelser förekommer kondensering genom högerutflyttning, men bara i mycket begränsad skala. Följande exempel skulle möjligen kunna anses vara ett fall av högerutflyttning, där den diatekniska angivelse "äv. data." som man måste förutsätta även vid "flowchart" har flyttats ut till den senare av de två ekvivalenterna och genom tillägget av ordet "båda" får såväl "flowchart" som "flowsheet" inom sin räckvidd:

flödesschema *s* flowchart, flowsheet båda äv. data.
(Norstedts sv-eng 1993)

Det just visade exemplet aktualiserar ytterligare en typ av kondensering där markeringsangivelser förekommer som ett typiskt inslag, nämligen den som sker med hjälp av ordet "även" (och dess motsvarigheter: *also, auch, aussi* osv.). Två huvudtyper kan urskiljas. I det ena fallet föregår "även" markeringsangivelsen, och båda följer efter det textelement som angivelsen avser:

knee [...] I s knä äv. tekn. el. byggn. [...]

(Norstedts eng-sv 1993)

Innebörden är att 'knä' kan fungera dels i omarkerade sammanhang, dels i allmäntekniska eller byggnadstekniska sammanhang. Här kan man om man vill införa ett begrepp **nollmarkering** för att åskådliggöra markeringsstrukturen:

knee ∅ knä
knee tekn. knä
knee byggn. knä

Det andra fallet utgör raka motsatsen: "även" följer efter markeringsangivelsen, och båda föregår det textelement som angivelsen avser:

Figur -en f figur [...]; kortsp. äv. målare; dans. äv. tur; [...]

(Esselte ty-sv 1980)

Innebörden är att 'figur' kan användas i omarkerade sammanhang; i kortspel kan (utöver 'figur') även 'målare' användas och inom danskonsten (utöver 'figur') även 'tur'. Markeringsstrukturen blir därmed denna:

Figur ∅ figur
Figur kortsp. figur
Figur kortsp. målare
Figur dans. figur
Figur dans. tur

Kombinationer av de två fallen kan också förekomma:

mobility [...] rörlighet äv. sociol.; mil. äv. mobilitet [...]

(Norstedts eng-sv 1993)

Markeringsstrukturen blir:

mobility ∅ rörlighet
mobility sociol. rörlighet
mobility mil. rörlighet
mobility mil. mobilitet

Det är inte särskilt vanligt att ordböckers användarhandledningar säger något om markeringsangivelsers placering eller räckvidd: det verkar som om lexikograferna förutsätter att användarna utan vidare skall inse hur systemet är konstruerat. I vissa ordböcker förekommer det dock:

6 Restrictive Labels and Phrases

6.1 Placement

6.1.1 If a particular sense requires a label indicating restriction of use as to appropriateness, connotation, subject field, etc., an italicized label is placed immediately before the account of the relevant meaning. [...]

[exempel]

6.1.2 If a label applies to all senses of one part of speech, it is placed after the part-of-speech label.

[exempel]

6.1.3 If a label applies to all senses of a headword, it is placed immediately after the pronunciation (or inflections).

[exempel]

(Collins 1979, s. xiv)

5. Adresseringsstruktur

Som i de flesta fall när det gäller ordboksstruktur kan det vara fruktbart att betrakta markeringsangivelserna som komponenter i s.k. **bearbetningsenheter**. En bearbetningsenhet består i regel av två komponenter, varav den ena utgör en utsaga om den andra. Deras inbördes relation kan betraktas som en relation mellan ett **tema** och ett **rema**, där utsagan är rema och det som utsagan gäller är tema. Vi kan betrakta följande enkla exempel ur en tänkt engelsk-svensk ordbok:

car bil

I exemplet är "**car**" tema och "bil" rema. Det som i en sådan relation utgör rema kallas i ordboken **angivelse**, i detta fall alltså betydelseangivelsen "bil", och det som utgör tema kallas angivelsens **adress**. Man säger att det föreligger en **adressering** från "bil" till "**car**":

car ⇐ bil
TEMA ⇐ REMA
ADRESS ⇐ ANGIVELSE

Ordningföljden och relationerna mellan adresser och angivelser utgör ordbokens **adresseringsstruktur**.

Den vanligaste adressen för en angivelse är lemmat, och man talar då om **lemmatisk adressering**:

firre s vard. fish

(Norstedts sv-eng 1993)

Här kan var och en av de tre angivelserna betraktas som adresserad till lemmat, och exemplet innehåller alltså följande tre bearbetningsenheter:

firre ← s
firre ← vard.
firre ← fish

Men det är också mycket vanligt med adressering inom mikrostruktu-
rens ram, s.k. **infralemmatisk adressering**, där angivelsen är
adresserad till ett annat textelement än lemmat. I själva verket är
markeringsangivelserna ett ganska typiskt exempel på en informations-
typ som ofta är infralemmatiskt adresserad. En markeringsangivelse
kan exempelvis avse en enstaka uttalsvariant eller böjningsvariant, en
målspråklig ekvivalent, ett språkprov osv.:

tensile /'tensail; US 'tensl/ *adj* [...] (OALDCE 1989)

beget [...] (imperf.: *begot*, äld. el. bibl. *begat*; [...]) (Norstedts eng-sv 1993)

fängelse s prison, gaol; isht amer. *jail* [...] (Norstedts sv-eng 1993)

Glas¹ [...] er hat ein bißchen zu tief **ins** ~ geguckt <umg.>
er ist leicht beschwipst [...] (Wahrig 1980)

Angivelsen kan i ordbokstexten stå före eller efter adressen. Står an-
givelsen efter adressen sägs den vara **vänsteradresserad**. Detta är
naturligtvis det normala när adressen är lemmat, men andra fall före-
kommer också. Ett typiskt sådant fall är när adressen är ett språkprov:

fièvre [...]; ~ *de cheval* vard. hög feber [...] (Norstedts fra-sv 1998)

Men även det motsatta fallet är vanligt. En artikelintern angivelse som
är placerad före lemmat är naturligtvis alltid **högeradresserad**. Här
betyder angivelsesymbolen att ordet tillhör amerikansk engelska:

*pard², *par¹ *dner*, ns. (sl.) partner, comrade [...] (COD 1982)

Vi har nyss sett åtskilliga fall också av infralemmatisk högeradrese-
ring vid uttals-, böjnings- och ekvivalentangivelser (exemplen *tensile*,
beget och *fängelse* ovan), men högeradressering kan också förekomma
vid exempelvis språkprov, i synnerhet när både språkprovet och en
dithörande betydelseangivelse skall förses med markeringsangivelse:

rappeler [...]; (*frm*) rappelez-moi à son bon souvenir

kindly remember me to him (*frm*). [...]

(Robert-Collins 1978)

Man kan också skilja mellan **enspråkiga bearbetningsenheter** och **tvåspråkiga bearbetningsenheter**.

I enspråkiga ordböcker, där det ju bara finns ett objektspråk och detta är identiskt med beskrivningsspråket, finns förstås bara enspråkiga bearbetningsenheter.

I de tvåspråkiga ordböckerna finns två objektspråk, varav det ena också fungerar som beskrivningsspråk. Därför finns det i sådana ordböcker både enspråkiga och tvåspråkiga bearbetningsenheter. Markeringsangivelserna, i den mån de uttrycks i ord, hör till ordbokens beskrivningsspråk, och detta är i regel identiskt med de tilltänkta användarnas modersmål.

De tvåspråkiga bearbetningsenheter där markeringsangivelser ingår blir därför en typisk företeelse i passiva ordböcker, eftersom det i regel är det främmande språket som användaren behöver upplysningar om:

fièvre [...]; ~ *de cheval* vard. hög feber [...]

(Norstedts fra-sv 1998)

Bland de enspråkiga bearbetningsenheterna i tvåspråkiga ordböcker förekommer både **källspråkliga bearbetningsenheter** och **målspråkliga bearbetningsenheter**. I det första av följande två exempel ingår markeringsangivelsen i en källspråklig bearbetningsenhet, i det andra i en målspråklig:

firre *s* vard. fish

(Norstedts sv-eng 1993)

pancreatic [...] *adj.* ~ *juice* bukspott; med. pankreassaft

(Norstedts eng-sv 1993)

De här två exemplen är typiska när det gäller just markeringsangivelser. Enspråkiga bearbetningsenheter på källspråket förekommer i aktiva ordböcker, där källspråk och beskrivningsspråk är identiska, och enspråkiga bearbetningsenheter på målspråket uppträder i passiva ordböcker, där målspråk och beskrivningsspråk sammanfaller.

6. Markeringsangivelserns inbördes relationer

Om två markeringsangivelser har gemensam adress, kan det också vara av intresse att studera deras inbördes relationer. Frågan är inte helt oviktig från användarsynpunkt, eftersom ordböckerna långt ifrån alltid uttrycker sig helt glasklart på den här punkten. Det finns inte mycket skrivet om detta i den metalexikografiska litteraturen; ämnet berörs helt flyktigt av Boulanger (1998:182) och av Reuter (1999:219) och något utförligare av Thiboutot (1998:281 ff).

Anta exempelvis att den ena av två angivelser med gemensam adress innebär att brukligheten är begränsad till (fackområdet, stilsiktet etc.) A och den andra att brukligheten är begränsad till (fackområdet, stilsiktet etc.) B. Antingen är det då så att de två markeringsangivelserna är oberoende av varandra ("brukligheten är begränsad till A" resp. "brukligheten är begränsad till B"), eller också råder det en kumulativ relation mellan dem ("brukligheten är begränsad till A och inom A dessutom begränsad till B"). Frågan är nu vad det är för faktorer som avgör vilken typ av relation det handlar om.

Till att börja med kan man konstatera att förekomsten av strukturindikatorer i form av momentsymboler ofta är klargörande (jfr ovan avsnitt 4), och den användare som har lärt sig det viktigaste om ordbokens struktur borde i regel inte behöva råka ut för några missförstånd. I det enklaste fallet står de två markeringsangivelserna under varsin momentsymbol, och de två momentsymbolerna befinner sig på samma nivå i hierarkin:

rabattage [...] *m* **1** jakt, drev **2** vard, värvning av kunder
(Norstedts fra-sv 1998)

Därigenom befinner sig de två angivelserna utanför varandras räckvidd, varför de måste betraktas som helt fristående från varandra. Markeringsstrukturen kan därmed beskrivas så här:

rabattage 1 jakt, drev
rabattage 2 vard, värvning av kunder

I följande exempel befinner sig däremot den ena markeringsangivelsen ("sl.") på en högre nivå i hierarkin än den andra och har därigenom en räckvidd som bl.a. innefattar moment **2**:

goon [...] *s* sl. **1** idiot; tråkmåns; våp **2** amer. torped, hejduk [...] (Norstedts eng-sv 1993)

Som synes föreligger här ett fall av kondensering genom vänsterutflyttning. När det gäller moment **2** kan man därför säga att angivelsen

"amer." adderas till angivelsen "sl.", dvs. de två angivelsernas relation kan betraktas som kumulativ ("brukligheten är begränsad till slang och inom denna dessutom begränsad till amerikansk engelska"). Markeringsstrukturen kan därigenom beskrivas på följande sätt:

goon 1	sl.	idiot; tråkmåns; våp
goon 2	sl. + amer.	torped, hejduk

Strukturindikatorer i form av momentsymboler ger alltså klart besked på rent strukturella grunder. Om markeringsangivelserna däremot åtskiljs av "svagare" strukturindikatorer i form av vanliga skiljetecken, kan deras inbördes relation inte på samma sätt undersökas med utgångspunkt från ordboksstrukturen. De faktorer som då blir betydelsefulla är i stället (a) om angivelserna tillhör samma dimension (diateknisk, diatopisk osv.) eller olika dimensioner och, om de tillhör samma dimension, (b) om de begreppsmässigt ligger på samma nivå eller på olika nivåer.

Om angivelserna tillhör samma dimension och befinner sig på samma begreppsnivå (dvs. de skulle kunna betraktas som kohyponymer), utesluter de varandra och blir därigenom självständiga gentemot varandra. Det gäller exempelvis i följande fall, där de strukturindikatorer som åtskiljer markeringsangivelserna utgörs av semikolon:

scoop [...] I s 1 skopa; [...]; sjö. öskar; med. slev; tekn. hålmjesel; [...]
(Norstedts eng-sv 1993)

Markeringsstrukturen skulle därmed kunna beskrivas på följande sätt:

scoop I 1	sjö.	öskar
scoop I 1	med.	slev
scoop I 1	tekn.	hålmjesel

På liknande sätt förhåller det sig om markeringsangivelserna följer direkt efter varandra, utan några åtskiljande strukturindikatorer:

capsule [...] s.f. 1. Anat. Bot. Pharm. Capsule [...]
(Harrap fra-eng 1956)

Också här bör angivelserna tolkas som alternativ till varandra, men eftersom de följer direkt efter varandra kommer markeringsstrukturen att se något annorlunda ut:

capsule 1	<u>Anat.</u>	Capsule
capsule 1	<u>Bot.</u>	Capsule
capsule 1	<u>Pharm.</u>	Capsule

När angivelserna följer direkt efter varandra kan det ibland vara svårt för användaren att se om de utgör alternativ till varandra eller inte. Vissa ordböcker är på den här punkten användarvänligare än andra:

trespasser [...] 3 bibl. el. åld. syndare

(Norstedts eng-sv 1993)

I stället för "eller" tycks även "och" kunna användas för att ange alternativ, ett skrivsätt som inte är helt entydigt:

2 meet [...] 2 åld. o. bibl. lämplig, passande, tillbörlig

(Norstedts eng-sv 1993)

Ännu mindre tydligt blir det om man nöjer sig med enbart ett skiljetecken, men det kan anses tillräckligt i ett fall som detta, där angivelsernas innebörd ('förklassiskt latin' resp. 'efterklassiskt latin') så tydligt visar att de är kohyponymer och alltså utgör alternativ till varandra:

inaurlis -is f. fklass., eklass. (*auris*) örhänge [...]

(Ahlberg m.fl. lat-sv 1945)

Om markeringsangivelserna tillhör samma dimension men däremot befinner sig på olika begreppsnivå (dvs. den ena är hyperonym till den andra), har den angivelse som ligger på den lägre nivån (hyponymen) i regel till uppgift att inskränka den bruklighet som anges av den angivelse som ligger på den högre nivån (hyperonymen). I följande exempel inskränks ytterligare den bruklighet som anges av den första diatopiska markeringsangivelsen ("Br" = 'brasiliansk portugisiska') av en annan diatopisk angivelse på lägre nivå ("S. Paulo" = 'den variant av brasiliansk portugisiska som talas i delstaten São Paulo'):

mochar *tr* [...] Br dupera; (S. Paulo) dölja

(Fernandes port-sv 1991)

Det föreligger alltså en kumulativ relation mellan angivelserna när det gäller den senare av de två ekvivalenterna. Här har också skett en kondensering genom vänsterutflyttning av hyperonymen "Br", och markeringsstrukturen blir:

mochar	Br	dupera
mochar	Br + (S. Paulo)	dölja

På samma sätt förhåller det sig om markeringsangivelserna följer direkt efter varandra. Här inskränks ytterligare den bruklighet som

anges av den första diatekniska markeringsangivelsen av en annan diateknisk angivelse på lägre nivå:

canon¹ **1.** Mil: Navy: (a) Gun, cannon [...]

(Harrap fra-eng 1956)

Men eftersom markeringsangivelserna här följer direkt efter varandra, blir det inte fråga om någon vänsterutflyttning av hyperonymen, och markeringsstrukturen kommer därför att se något annorlunda ut:

canon¹ **1** Mil: + Navy: (a) Gun, cannon [...]

Det förekommer också kombinationer av de tidigare nämnda fallen. I följande exempel inskränks ytterligare den begränsade bruklighet som anges av den diatopiska markeringsangivelsen "Br" av tre diatopiska angivelser på lägre nivå, vilka samtidigt utgör alternativ till varandra:

mel *m* honung [...] -**ado** *a* honungssöt; förtorkad, fadd { om frukt }; **Br** (Nordeste) gulaktig { om häst }; (Sul) albin- { om häst o. man }; (Mato Grosso) blond { om man } [...]

(Fernandes port-sv 1991)

Också här har vi ett typiskt exempel på kondensering genom vänsterutflyttning, och markeringsstrukturen ser ut på följande sätt:

melado Br + (Nordeste) gulaktig

melado Br + (Sul) albin-

melado Br + (Mato Grosso) blond

Men de inbördes relationerna mellan markeringsangivelser kan också överskrida dimensionsgränserna (varvid frågan om begreppsnivå blir irrelevant). I följande exempel inskränks bruket först diastratiskt och därefter diatopiskt:

karl *s* allm. man (pl. men); vard. fellow, chap; isht amer. guy; [...]

(Norstedts sv-eng 1993)

I detta exempel – som väl att märka är hämtat från en aktiv ordbok, där målspråket är mindre känt för användaren – kan det finnas en risk att ekvivalenten "guy" uppfattas som det gängse ordet i all amerikansk engelska oavsett stilnivå. Med andra ord, de två markeringsangivelserna kan felaktigt uppfattas som alternativ till varandra:

karl *vard.* fellow, chap
karl *amer.* guy

Det normala i sådana här fall är i stället att relationen mellan markeringsangivelserna skall uppfattas som kumulativ (med kondensering genom vänsterutflyttning av den första angivelsen):

karl vard. fellow, chap
karl vard. + amer. guy

Samma sak gäller när markeringsangivelser tillhörande olika dimensioner följer direkt efter varandra. I följande exempel inskränks bruket först diatopiskt, därefter diatekniskt och slutligen diastratiskt:

pigboat [...] s amer. mil. sl. ubåt

(Norstedts eng-sv 1993)

Den normala tolkningen är "brukligheten är begränsad till amerikansk engelska och inom denna dessutom begränsad till den militära terminologin och inom den amerikanska engelskans militära terminologi dessutom begränsad till slang", med följande markeringsstruktur:

pigboat amer. + mil. + sl. ubåt

Om markeringsangivelserna följer direkt efter varandra och tillhör olika dimensioner, måste ordboken uttrycka sig mycket tydligt om den vill visa att relationen mellan dem inte är kumulativ utan att de skall uppfattas som alternativ till varandra:

1 kratte [...] lantbr. el. dial. kratta [...]

(Molde da-sv 1980)

Men långt ifrån alla ordböcker är lika explicita på den här punkten. Jämför följande två exempel ur en och samma ordbok, där enbart förekomsten resp. frånvaron av ett kommatecken anses räcka till för att användaren skall förstå att det i det förra fallet är fråga om alternativ, i det senare om kumulering:

siège¹ [...] *nm* [...] (b) (frm. Méd. postérieur) seat [...]

colle [...] *nf* [...] (c) (arg Scol) [...] mock oral exam [...]

(Robert-Collins 1978)

Det är också svårt att uttrycka sig kort och samtidigt klart när alternativ och kumulering förekommer samtidigt:

2 re [...] *prep* jur. el. hand. vard. rörande, beträffande, avseende

(Norstedts eng-sv 1993)

Det rimligaste måste här vara att uppfatta den diastratiska angivelsen "vard." såsom hörande till både "jur." och "hand." och inte bara till "hand.". I så fall skulle det innebära att det här har skett kondensering genom högerutflyttning, med följande markeringsstruktur:

re jur. + vard. rörande [...]
re hand. + vard. rörande [...]

I följande exempel är det däremot osäkert om det verkligen är fråga om både kumulering och alternativ:

sieur [...] *m* åld., skämts. el. jur. herr[e] (Norstedts fra-sv 1998)

Här kan man tänka sig två olika markeringsstrukturer. Antingen tolkas placeringen av "åld." som resultatet av en kondensering genom vänsterutflyttning och "skämts." och "jur." som alternativ till varandra:

sieur åld. + skämts. herr[e]
sieur åld. + jur. herr[e]

eller också tolkas alla tre angivelserna som alternativ till varandra:

sieur åld. herr[e]
sieur skämts. herr[e]
sieur jur. herr[e]

Det finns med andra ord anledning för ordboksutgivarna att tänka efter hur markeringsförhållandena bäst skall presenteras om man vill uttrycka sig utrymmesekonomiskt utan att samtidigt ge avkall på tydligheten. Det förekommer att man gör vissa försök att reda ut begreppen i ordbokens bruksanvisning, men ofta inskränker sig detta till aspekten räckvidd (jfr avsnitt 4). Klargöranden av följande mer komplicerade slag, som tar sikte på just kombinationer av markeringsangivelser, måste däremot betraktas som ovanliga:

All labels can occur in combination. Usage labels always take precedence over regional labels. For example,

pushover n. 1 sure thing. *Colloq* piece of cake, child's play, snap, picnic, walk-over, *US* breeze, *Slang* cinch, *Brit* doddle, *US* lead-pipe cinch.

Here, 'sure thing' is standard universal English. All words and phrases following *Colloq* up to the *Slang* label are colloquial; 'piece of cake, ... walk-over' are universal colloquial English, 'breeze' is US colloquial. All synonyms following the *Slang* label are slang; 'cinch' is universal English

slang, 'doddle' is confined to British slang, and 'lead-pipe cinch' is confined to American slang.

(Oxford Thesaurus 1991, s. ix)

7. Uttryckssidan eller innehållssidan?

Av de flesta exempel som givits i det föregående har framgått att markeringsangivelser kan avse restriktioner på uttryckssidan eller på innehållssidan. Vid fulltextangivelser framgår det ofta explicit vad som avses:

calorie [...] 2 the amount of heat needed to raise the temperature of one gram of water by 1C; a technical term in physics.

(COBUILD 1987)

bullshit [...] a very rude or swear word. 1 If you say 'bullshit!', you are telling someone that you think what they have just said is complete nonsense or absolutely untrue. [...]

(COBUILD 1987)

Angivelser inom de diatopiska, diakroniska och diastratiska delsystemen avser ofta uttryckssidan, eftersom ordböcker brukar redovisa varianter inom dessa dimensioner när det gäller stavning, uttal, böjning, idiomatik etc. (jfr avsnitt 5).

När betydelseangivelser är inblandade, kan det däremot ibland vara möjligt att beskriva en markeringsangivelse såsom avseende antingen uttryckssidan eller innehållssidan:

markera -ade [...] 5. finl.: räcka upp handen [...]

(ISO 1955)

Angivelsen "finl." kan här tolkas antingen (a) "räcka upp handen" är en finlandssvensk betydelse hos ordet *markera*" (= utsaga om innehållssidan) eller (b) "när ordet *markera* betyder 'räcka upp handen', tillhör det finlandssvenskt språkbruk" (= utsaga om uttryckssidan).

Inom det diakroniska delsystemet måste man vidare skilja mellan "hist." och "äld." (och deras motsvarigheter: *formerly* och *archaic*, *ehemals* och *veraltet*, *anciennement* och *vieilli* osv.). Den förra angivelsen gäller innehållssidan och betyder 'detta uttryck betecknar en företeelse som inte längre förekommer i sinnevärlden', medan den senare tar sikte på uttryckssidan och betyder 'detta uttryck tillhör ålderdomligt språk':

varlet [...] s 1 hist. page, väpnare 2 äld. el. skämts.
lymmel, skurk

(Norstedts eng-sv 1993)

Även inom det diatekniska delsystemet kan en markeringsangivelse avse båda sidorna (Svensén 1987:174ff). En angivelse som "med." kan avse innehållssidan och betyda 'detta uttryck avser en företeelse som hör hemma inom medicinen' (som i det första exemplet nedan), men den kan också avse uttryckssidan och betyda 'detta uttryck tillhör medicinskt fackspråk' (som i det andra exemplet):

cataplasma [...] s med. grötomslag

(Norstedts eng-sv 1993)

pancreatic [...] *adj.* ~ *juice* bukspott; med. pankreassaft

(Norstedts eng-sv 1993)

Rent teoretiskt borde man också kunna hävda, att en diateknisk angivelse som avser uttryckssidan (och alltså talar om att vi har att göra med en teknisk term) automatiskt också gäller innehållssidan: i och med att man använder exempelvis en medicinsk fackterm aktualiserar man också en företeelse som hör hemma inom medicinen. Det omvända gäller däremot inte: man kan mycket väl aktualisera en företeelse som hör hemma inom medicinen utan att för den skull använda en medicinsk fackterm.

8. Information eller differentiering?

En markeringsangivelse kan ha två olika uppgifter. Antingen skall den bara ge information om en viss lexikalisk enhet, eller också är dess uppgift att genom att ge denna information differentiera mellan flera enheter av samma slag (Werner 1991:2796ff). Differentieringen syftar huvudsakligen till att leda användaren till sökt information, och i detta sammanhang spelar alltså markeringsangivelserna en viktig roll inom ordbokens åtkomststruktur.

Differentiering mellan lexikaliska enheter med hjälp av markeringsangivelser gäller i första hand betydelseangivelser och är vanligast i tvåspråkiga ordböcker, där det följaktligen mest handlar om **ekvivalentdifferentiering**:

membran s anat. el. biol. membrane; tele. el. radio o.d.
el. i pump diaphragm

(Norstedts sv-eng 1993)

Det är också vanligt att markeringsangivelser används vid differentiering mellan homografer:

- 1 basilic** [...] *m* bot. el. kok. basilika
2 basilic [...] *m* mytol. basilisk

(Norstedts fra-sv 1998)

I sådana sammanhang används markeringsangivelserna ofta tillsammans med andra typer av **betydelsedifferentiatorer**, t.ex. synonymer till lemmat:

- plugg s** **1** tapp tampon *m*, bouchon *m*; skruv- cheville *f* **2** vard., examens- bachotage *m* **3** vard., skola bahut *m*, boîte *f* **4** vard., potatis patate *f*

(Norstedts sv-fra 1998)

Skälet till att differentiering är mindre vanlig i enspråkiga ordböcker är helt enkelt att behovet där inte är så stort. Betydelseangivelserna i en enspråkig ordbok består ju i regel av definitioner. Dessa utgör verbala beskrivningar av innehållssidan, i regel på användarens modersmål, och ger därför i normala fall tillräcklig semantisk information för att man skall kunna välja rätt betydelse. I tvåspråkiga ordböcker däremot består betydelseangivelserna av ekvivalenter på målspråkets uttryckssida, och den exakta betydelsen hos dessa är ofta – framför allt i aktiva ordböcker – okänd för användaren. Detta betyder i sin tur, att det mestadels är sådana markeringsangivelser som tar sikte på innehållssidan som används i differentierande syfte, och vanligast bland dem är de diatekniska (i betydelsen 'detta uttryck avser en företeelse som hör hemma inom fackområdet X'). Jämför följande exempel, där den enspråkiga ordboken klarar sig utan markeringsangivelser, medan dessa är tämligen oundgängliga i den aktiva tvåspråkiga ordboken:

- kontingent** [...]
 - 1** truppavdelning [...]
 - 2** fastställd del av ekonomiskt bidrag [...]
 - 3** (största) kvantitet (av viss vara) som får importeras eller exporteras [...]

(NEO 1995–96)

- kontingent s** **1** mil. contingent; friare äv. group **2** ekon. kvot quota, allocation

(Norstedts sv-eng 1993)

Behöver det då föreligga minst två markeringsangivelser för att det skall vara fråga om differentiering? I följande exempel förekommer visserligen bara en markeringsangivelse, men också den kan sägas ha till uppgift att differentiera, nämligen mellan den markerade ekvivalenten och den omarkerade:

procedur *procédé m; jur. procédure f*

(Norstedts sv-fra 1998)

Man skulle därför återigen kunna använda begreppet nollmarkering och beskriva markeringsstrukturen så här:

procedur ∅ *procédé m*
procedur jur. *procédure f*

Det är i vissa fall också fullt möjligt att beskriva funktionen hos en ensamstående markeringsangivelse, gällande hela artikeln, som differentierande:

hyacint { bot. } *Hyazinthe -n f*

ess { kortsp. } *As -se n*

(Esselte sv-ty standardlexikon 1980)

Markeringsangivelsen differentierar här mellan den givna ekvivalenten inom ett visst fackområde och eventuella andra, här ej medtagna ekvivalenter inom andra fackområden. Om man ser efter i den större ordbok av vilken den just citerade ordboken utgör en förkortad utgåva, finner man nämligen detta:

hyacint 1 bot. *Hyazinthe -n f* 2 miner. *Hyazinth -e m*

1 **ess** kortsp. *As -se n*

2 **ess** mus. *es - - n*

(Esselte sv-ty 1980)

Om den som konsulterar den kortfattade ordboken skall översätta *hyacint* i en mineralogisk kontext eller *ess* i en musikalisk kontext, informeras han genom den utsatta markeringsangivelsen om att det finns en risk för att den givna ekvivalenten inte går att använda.

Frågan om en viss markeringsangivelse enbart skall ge information om en lexikalisk enhet eller om den också har en differentierande funktion har en viss betydelse för beskrivningen av adresseringsförhållandena. När det enbart handlar om att ge information är situationen i regel tämligen okomplicerad:

firre [...] *vard. fish*
 ↑

(Norstedts sv-eng 1993)

kosing [...] *vard. fric m [...]*
 ↑

(Norstedts sv-fra 1998)

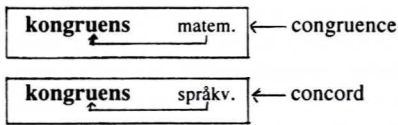
I exemplet "**firre**" förekommer två angivelser, som var och en är adresserad direkt till lemmat. I exemplet "**kosing**" skulle man möjligen kunna tänka sig att markeringsangivelsen är adresserad även till ekvivalenten.

I följande exempel har markeringsangivelsen däremot en differentierande funktion:

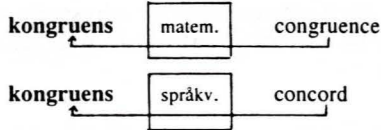
kongruens [...] matem. congruence; språkv. concord
(Norstedts sv-eng 1993)

I sådana fall måste adresseringen beskrivas på annat sätt. Här har flera olika tolkningar föreslagits (Hausmann & Werner 1991:2732 ff), bland annat följande:

a) Det är fråga om två angivelser, "congruence" och "concord", vilka är adresserade till varsin tvåledad adress: "congruence" till "**kongruens** matem." och "concord" till "**kongruens** språkv.". Var och en av adresserna utgör dessutom själv en bearbetningsenhet, där markeringsangivelsen är adresserad till lemmat. Det innebär att den matematiska termen "**kongruens**" har ekvivalenten "congruence", och den språkvetenskapliga termen "**kongruens**" har ekvivalenten "concord".

b) Det är fråga om två angivelser, "congruence" och "concord", vilka båda är adresserade till lemmat "**kongruens**". Textelementen "matem." och "språkv.", som står mellan adress och angivelse, är själva varken adresser eller angivelser utan kan betraktas som ett slags "angivelse-modifikatorer". Innebörden är att termen "**kongruens**", när den används i matematiska sammanhang, skall översättas med "congruence", och att den när den används i språkvetenskapliga sammanhang skall översättas med "concord".

Med tanke på vad som tidigare sagts (exemplet "**kontingent**" ovan) förefaller det som om tolkningen (b) har mera som talar för sig än tolkningen (a). Men frågan är huvudsakligen av teoretiskt intresse, eftersom resultatet i praktiken blir detsamma för användaren vilken

tolkning man än väljer. Det finns andra aspekter av markerings-systemet som är betydligt mer bekymmersamma för användaren än denna.

9. Markeringsystemet och användaren

Det har tidigare vid ett par tillfällen framgått att markeringsangivelser kan vara problematiska från användarsynpunkt. Dessa problem är av olika slag och av olika svårighetsgrad beroende dels på ordbokstypen, dels på typen av markering.

I enspråkiga ordböcker är läget förhållandevis enkelt. Där finns bara ett objektspråk, och man kan därför räkna med att markeringsangivelserna i enspråkiga ordböcker enbart avser ingångsspråkliga enheter, dvs. i stort sett bara lemmat och språkprov av olika slag. Det betyder att det knappast behöver råda några tvivel om en markeringsangivelses adressering, även om den är placerad på det här sättet, långt ifrån det som i första hand måste betraktas som dess adress, nämligen lemmat:

mju'kis subst. ~en ~ar

↑ ORDLED: mjuk-is-en

- (ofta i sms.) person som är mjuk dvs. (alltför) vänlig, snäll, förstående, mänsklig etc.; särsk. om man {MOTS. **hårding**, **tuffing**} <vard.>:

mjukispappa [...]

(NEO 1995-96)

I tvåspråkiga ordböcker är läget ett annat. Där finns två objektspråk, och användaren kan därför ha svårt att avgöra om en markeringsangivelse gäller enbart källspråkssidan, enbart målspråkssidan eller kanske både källspråkssidan och målspråkssidan.

De tolkningssvårigheter som uppstår i tvåspråkiga ordböcker gäller dock inte i lika hög grad för alla typer av markeringsangivelser. Rent allmänt borde man exempelvis kunna utgå från att diakroniska angivelser (t.ex. "åld.") och diatopiska angivelser (t.ex. "dial.", "prov.") som regel avser källspråkliga enheter och framför allt förekommer i passiva ordböcker: man brukar ju inte ange ålderdomliga eller dialektala ekvivalenter till omarkerade källspråkliga uttryck, inte heller brukar ålderdomliga eller dialektala uttryck förekomma på källspråkssidan i aktiva ordböcker.

Men det finns en typ av markeringsangivelser som inte erbjuder sådana generella hållpunkter, och det är de diastratiska (jfr Werner 1980). Det är nämligen ganska vanligt att ordböckerna även anger vardagliga ekvivalenter till omarkerade källspråkliga enheter (som i det första av de följande exemplen) och att vardagliga uttryck före-

kommer på källspråkssidan även i aktiva ordböcker (som i de tre andra exemplen):

bil *s* voiture *f*, auto *f*, automobile *f*; vard. bagnole *f* [...] (Norstedts sv-fra 1998)

kosing *s* vard. fric *m* [...] (Norstedts sv-fra 1998)

firre *s* vard. fish (Norstedts sv-eng 1993)

gängla [...] III *vb rfl.*, ~ *sig* vard., gifta sig se mettre la corde au cou, se marier (Norstedts sv-fra 1998)

I det första exemplet vet den svenske användaren redan från början att det källspråkliga uttrycket är omarkerat och kan sedan på strukturella grunder dra slutsatsen att angivelsen "vard." är adresserad enbart till den målspråkliga enheten "bagnole". I de tre andra exemplen vet den svenske användaren redan att det källspråkliga uttrycket är vardagligt, men hur skall han rent principiellt kunna avgöra om angivelsen är adresserad enbart dit eller om den också avser ekvivalenterna?

Normalt förväntas väl användaren anta att stilnivån hos den målspråkliga ekvivalenten skall vara densamma som hos det källspråkliga uttrycket om inget annat anges, i varje fall i en aktiv ordbok (jfr Werner 1981:72, 74). Det antagandet verkar ju vara riktigt när det gäller exemplet "**kosing**", men i de två sista exemplen riskerar användaren att bli vilseförd: i det tredje tillhör ekvivalenten inte samma stilnivå som lemmat, och i det fjärde tillhör visserligen den första ekvivalenten samma stilnivå som det källspråkliga uttrycket men inte den andra.

Ett sätt att förebygga osäkerhet på den här punkten är förstås att förse både det källspråkliga uttrycket och de målspråkliga ekvivalenterna med markeringsangivelser. Detta sker normalt inte, men det finns en typ av ordböcker där det i regel blir nödvändigt att göra det. Vad som avses är de **bidirektionella ordböckerna**, dvs. tvåspråkiga ordböcker avsedda för både användare som har källspråket som modersmål och användare som har målspråket som modersmål. En sådan ordbok är Robert-Collins' fransk-engelska och engelsk-franska ordbok (Robert-Collins 1978):

came² [...] *nf* (arg Drogue) snow (arg), junk (arg), stuff (arg) [...] (Robert-Collins 1978)

rappeler [...]; (frm) rappelez-moi à son bon souvenir kindly remember me to him (frm). [...] (Robert-Collins 1978)

Att ha markeringsangivelser på både källspråkssidan och målspråkssidan är utrymmeskrävande, och detta är sannolikt förklaringen till att man i Robert-Collins har valt att använda angivelsesymboler för de vanligaste stilskikten (en asterisk för tämligen ledigt vardagsspråk, två för ännu ledigare språk osv.). Angivelsesymboler av detta slag har också den fördelen att de rent typografiskt kan placeras dikt an mot adressen så att man inte behöver tveka om adresseringen:

glamour [...] 2 *cpd*: **glamour boy*** beau gars*,
beau mec**; **glamour girl*** pin-up** *f inv*, *beauté f*.
(Robert-Collins 1978)

De två objektspråken i Robert-Collins liknar varandra ganska mycket när det gäller de termer som brukar användas i markeringsangivelser, i synnerhet de diatekniska. I ordbokens markeringsangivelser, i den mån de består av standardiserade förkortningar, har man också företagit en ytterligare sammanjämkning av de två språken, och resultatet har blivit att markeringsystemet i Robert-Collins kan sägas vara mer eller mindre enspråkigt. (Man kan exempelvis lägga märke till hur ordboken i exemplet "**rappeler**" ovan använder förkortningen "*frm*", som står för både fra. *formel* och eng. *formal*.)

Om objektspråken skiljer sig mer från varandra måste man ta till andra medel. Ett sådant är att använda sig av ett tvåspråkigt markeringsystem. En bidirektionell ordbok som har infört ett sådant system är Tom Hustads *Stor norsk-tysk ordbok*:

skjel m² -en (1) (veralt.) Betrüger – *m*, Schlingel – *m*,
(foreld.) Schelm *m* [...]
(Hustad 1979)

De tyskspråkiga markeringsangivelserna skall ge de tyska användarna information om källspråkliga enheter och är vänsteradresserade. De norskspråkiga markeringsangivelserna skall ge de norska användarna information om de målspråkliga enheterna och är högeradresserade. Till yttermera visso särskiljs de två typerna av markeringsangivelser med hjälp av typografiska strukturindikatorer: de tyskspråkiga kännetecknas av rak snittvariant och de norskspråkiga av kursiv.

Det är en vanlig uppfattning att det för ett givet språkpar behövs åtminstone fyra olika ordböcker, en aktiv och en passiv för var och en av användargrupperna. Mot detta har ibland hävdats (jfr t.ex. Berkov 1996), att det är orealistiskt att tänka sig fyra ordböcker mellan ett förhållandevis stort och ett förhållandevis litet språk, exempelvis ryska och norska: i stället bör man göra två bidirektionella ordböcker, en rysk-norsk (att användas aktivt av ryssar och passivt av norrmän) och en norsk-rysk (att användas aktivt av norrmän och passivt av ryssar).

Jag kan instämma i det resonemanget, men bara på förlagsekonomiska grunder. Den bidirektionella tvåspråkiga ordbokens struktur, inte minst när det gäller markeringssystemet, representerar nämligen en tendens klart motsatt den som nu är förhärskande inom praktisk lexicografi och som strävar efter allt större användarvänlighet.

10. Slutord

Allt som här har sagts avser givetvis enbart pappersordböcker. I takt med att formerna för digital lagring och distribution av lexikalisk information utvecklas och den elektroniska ordboken i allt större utsträckning blir var mans egendom, kommer flera av de problem jag har berört sannolikt att förlora allt mer i aktualitet och slutligen övergå till att enbart utgöra en del av lexicografins historia.

Litteratur

Ordböcker

- Ahlberg m.fl. lat-sv 1945 = *Latinsk-svensk ordbok*. Av A. W. Ahlberg, N. Lundqvist och G. Sörbom. Stockholm: Svenska Bokförlaget.
- Aschehoug og Gyldendal 1992 = *Aschehoug og Gyldendals Store norske ordbok*. Red. T. Guttu. 3. opplag. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Chambers 1978 = *Chambers Twentieth Century Dictionary*. Ed. A. M. Macdonald. Edinburgh: W & R Chambers.
- COBUILD 1987 = *Collins COBUILD English Language Dictionary*. Ed. in chief J. Sinclair. London/Glasgow: Collins.
- COD 1982 = *The Concise Oxford Dictionary of Current English*. 7th ed. Ed. J. B. Sykes. Oxford: Clarendon Press.
- Collins 1979 = *Collins Dictionary of the English Language*. Ed. P. Hanks. London/Glasgow: Collins.
- Esselte sv-ty 1980 = *Svensk-tysk ordbok*. Tredje upplagan. Stockholm: Esselte Studium.
- Esselte sv-ty standardlexikon 1980 = *Svensk-tyskt standardlexikon*. Stockholm: Esselte Studium.
- Esselte ty-sv 1980 = *Tysk-svensk ordbok*. Andra upplagan. Stockholm: Esselte Studium.
- Fernandes port-sv 1991 = A. Fernandes, *Portugisisk-svensk ordbok*. Bonn: Logica Verlag.
- Harlock sv-eng 1936 = *Svensk-engelsk ordbok*. Av W.E. Harlock. Del 1: A–K. Stockholm: P.A. Norstedt & Söner.

- Harrap fra-eng 1956 = *Harrap's Standard French and English Dictionary*. Ed. J.E. Mansion. Part one: French-English. London/Toronto/Wellington/Sydney: George G. Harrap & Co.
- Hustad 1979 = T. Hustad: *Stor norsk-tysk ordbok*. Oslo/Bergen/Tromsø: Universitetsforlaget.
- ISO 1955 = *Illustrerad svensk ordbok*. Red. B. Molde. Stockholm: Natur och Kultur.
- LDOCE 1987 = *Longman Dictionary of Contemporary English*. New Edition. Harlow, Essex: Longman.
- Molde da-sv 1980 = *Dansk-svensk ordbok*. Utarbetad [...] av B. Molde. 3:e upplagan. Stockholm: Esselte Studium.
- NEO 1995-96 = *Nationalencyklopedins ordbok 1-3*. Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker.
- NLO 1997 = H. Bergenholtz/I. Cantell/R. V. Fjeld/D. Gundersen/J. H. Jónsson/B. Svensén: *Nordisk leksikografisk ordbok*. Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 4. Oslo: Universitetsforlaget.
- Norstedts eng-sv 1993 = *Norstedts stora engelsk-svenska ordbok*. 2:a upplagan. Stockholm: Norstedts.
- Norstedts fra-sv 1998 = *Norstedts stora fransk-svenska ordbok*. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Norstedts sv-eng 1993 = *Norstedts stora svensk-engelska ordbok*. 2:a upplagan. Stockholm: Norstedts.
- Norstedts sv-fra 1998 = *Norstedts stora svensk-franska ordbok*. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- OALDCE 1989 = *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. Fourth Edition. Chief Editor: A.P. Cowie. Oxford: Oxford University Press.
- Oxford Thesaurus 1991 = *The Oxford Thesaurus. An A-Z Dictionary of Synonyms*. By L. Urdang. Oxford: Clarendon Press.
- Robert-Collins 1978 = *Robert-Collins French-English English-French Dictionary*. Glasgow: Collins.
- Sachs-Villatte 1911 = *Sachs-Villatte enzyklopädisches französisch-deutsches und deutsch-französisches Wörterbuch. Hand- und Schulausgabe. Erster Teil: französisch-deutsch*. Revidierte Ausgabe. Berlin-Schöneberg: Langenscheidtsche Verlagsbuchhandlung.
- Wahrig 1980 = G. Wahrig: *Deutsches Wörterbuch*. Völlig überarbeitete Neuausgabe. Mosaik Verlag.

Övrig litteratur

- Berkov, V. 1996: Passive vs. Active dictionary. A revision. I: *Euralex '96 Proceedings I-II*. Ed. M. Gellerstam & al. Göteborg University, Department of Swedish, 547–550.
- Boulanger, C. 1998: Le pacte normatif du français québécois: Réflexions sur les marques lexicographiques diatopiques. I: *Les marques lexicographiques en contexte québécois*. Ed. L. Mercier & C. Verreault. Québec: Office de la langue française, 171–187.
- Hausmann, F.J. & Werner, R.O. 1991: Spezifische Bauteile und Strukturen zweisprachiger Wörterbücher: eine Übersicht. I: *Wörterbücher, Dictionaries, Dictionnaires* 1989–91, 2729–2769.
- Reuter, M. 1999: [recension av] SAOL 12. I: *LexicoNordica* 6, 211–226.
- Svensén, B. 1987: *Handbok i lexikografi. Principer och metoder i ordboksarbetet*. Stockholm: Esselte Studium och Tekniska nomenklaturcentralen.
- Svensén, B. 1998: Ordboksstruktur och etymologisk information. I: *LexicoNordica* 5, 149–168.
- Thiboutot, S. 1998: Inventaire des pratiques lexicographiques françaises et québécoises en matière de marques d'usage. I: *Les marques lexicographiques en contexte québécois*. Ed. L. Mercier & C. Verreault. Québec: Office de la langue française, 253–294.
- Werner, R. 1980: Ein technisches Detail der Stilebenenzeichnung im zweisprachigen Wörterbuch. I: *Lebende Sprachen* 25, 151–158.
- Werner, R. 1981: Umgangssprache im zweisprachigen Wörterbuch: lexikographische Probleme, aufgezeigt an zwei spanisch-deutschen Wörterbüchern. I: *Zielsprache Spanisch* 1981:1/2, 69–75.
- Werner, R. 1991: Die Markierungen im zweisprachigen Wörterbuch. I: *Wörterbücher, Dictionaries, Dictionnaires* 1989–91, 2796–2803.
- Wiegand, H.E. 1989: Der Begriff der Mikrostruktur: Geschichte, Probleme, Perspektiven. I: *Wörterbücher, Dictionaries, Dictionnaires* 1989–91, 409–462.
- Wolski, W. 1989: Formen der Textverdichtung im allgemeinen einsprachigen Wörterbuch. I: *Wörterbücher, Dictionaries, Dictionnaires* 1989–91, 956–967.
- Wörterbücher, Dictionaries, Dictionnaires* 1989–91. Ed. F.J. Hausmann/O. Reichmann/H.E. Wiegand/L. Zgusta. Berlin/New York: Walter de Gruyter.